

Lengyelek és németek

Írta

Divéky Adorján dr.

Megjelent a „Magyar Figyelő“ 1915. évi 24. számában

A szerző kiadása Budapesten.

Krakó, szeptember hó.

Az északon folyó titáni küzdelemnek nagyszerű eredménye a Lengyel Királyság felszabadítása az orosz uralom alól. Épen száz éve annak, hogy a bécsi kongresszus az orosz cár uralma alá helyezte a Lengyel Királyságot, de reméljük, hogy ez évforduló meghozza a lengyelségnek a fölszabadulást az orosz korbács alól s ezzel letűnik a napirendről a lengyel-orosz kérdés.

Helyette előtérbe lép a lengyel-német kérdés aktualitása és a lengyelségnek hozzánk való viszonya. Mi magyarok, kik együtt harcolunk a németekkel és lengyelekkel s kiknek viszonya egyaránt szívélyes úgy a németekhez, mint a lengyelekhez, a leghiggadtabban és legobjektívebben láthatunk e kérdést illetőleg. Mi, kik együtt ontjuk vérünket a németekkel és lengyelekkel, közvetlen közlőrl vagyunk érdekelve s ép azért nagy mulasztást követnénk el, ha tájékozatlanok maradnánk ez irányban.

A német-lengyel viszony a háború kitörése óta nagyot változott s ép azért szükséges vele bővebben foglalkoznunk. Ennek világosabb megértése céljából egy, kis visszapillantást kell vetnünk a múltba.

Midőn Nagy Frigyes Lengyelország első felosztása alkalmával Nyugat-Poroszországot királyságához csatolta, az a cél vezette, hogy összekötő kapcsot létesítsen Kelet-Poroszország és Brandenburg meg Pomeránia közt. Nagy Frigyes megelégedett ezzel a területtel és nem kívánta Lengyelország teljes felosztását.

Dacára annak, hogy az oroszbarát politika már az 1720-ban kötött titkos szerződés óta alapvető irányt vett a porosz politikának, Nagy Frigyes még sem akart Oroszország szomszédja lenni és Lengyelország első felosztása után minden biztatást az újabb felosztásra, mint «rossz üzletet» («ein schlechtes Geschäft») visszautasít.

Utóda alatt a porosz-lengyel viszony nagyon megjavult s a lengyelek porosz segítséggel akarták az orosz befolyást megtörni. II. Frigyes Vilmos örömei üdvözölte az 1791-iki május 3-iki lengyel alkotmányt s úgy ő, mint II. Lipót kezkeskedtek a reformokért. Később azonban elhidegült a viszony és Poroszország részt vett a második és harmadik felosztásban. A bécsi kongresszus a pózeni nagyhercegségei III. Frigyes Vilmos király birtokában hagyta, aki az 1815. május 15-ikén kiadott oklevelében biztosította a lengyelek nemzetiségét, vallását és nyelvét. «Ihr werdet meiner Monarchie einverleibt — mondja az oklevél — ohne eure Nationalität verleugnen zu dürfen.»¹⁾

A nagyhercegség élére lengyel származású helytartó került Radziwill Antal herceg személyében s ezzel a nagyhercegség jogi helyzete hasonlított a Lengyel Királyságéhoz. A tanítás nyelve a népiskolákban a lengyel lett és a német iskolákban a lengyel nyelv tanítása kötelező volt. Az összes hivatalos intézkedések és értesítések német és lengyel nyelven jelentek meg. A lengyelek közül sok tiszt és hivatalnok került ki. A nagyhercegségnek saját tartománygyűlése is volt.

Az 1830—31-iki lengyel fölkelés változást idézett elő a porosz-lengyelek életében. A német közönség ugyan rokonszenvvel volt a lengyelek ügye iránt s az oroszok elől menekülőket lelkesen fogadta, de a politikai hatóságok erélyesebb rendszabályokhoz nyúltak és a kiengesztelés politikája megszűnt *E. R. von Flattwell* elnök hivatalba lépésével. A hivatalos nyelv a német lett, az államhivatalokban mellőzték a lengyeleket és megvetették a gyarmatosító politika alapjait. A politikailag leszorított lengyelek most kulturális és gazdasági téren fejtettek ki nagy tevékenységet, minek nyomát könyvtárak, muzeumok, napilapok és folyóiratok alapítása bizonyítja.

¹⁾ Dr. A. von Guttry. Die Polen und der Weltkrieg. 2. Aufl. Berlin, 1915. 137. l.

IV. Frigyes Vilmos trónraléptével ismét rendszerváltozás állott be a poroszok lengyel politikájában. Flottwell utóda azt az utasítást kapta, hogy kerülje a látszatát is annak, mintha a németek a lengyel népet elnyomni vagy befolyásolni akarnák. Az 1833-ik évi kabinetparancsot, mely a lengyel birtokok kisajátítását célozta, hatályon kívül helyezték, a lengyel nyelvnek szélesebbkörű engedményeket adtak s a népiskolák és az al gimnáziumok oktatási nyelvévé tették. Azonkívül a lengyelül beszélő hivatalnokok fizetési pótlékát fölemelték.

A rendszerváltozás igen jó hatással volt a lengyelségre. Számos emigráns tért haza és sok lengyel család költözött a Lengyel Királyságból a pózeni nagyhercegségbe. A társadalmi élet minden terén élénk tevékenység és mozgalom indult meg, melynek lelke Marcinkowski Károly dr. volt. Vezéreszméje az volt, hogy a lengyelek hagyjanak fel a felkelés gondolatával, mert az eredményre nem vezet. A Franciaországba és az emigrációba vetett bizalom hiábavaló. Erkölcsi és anyagi téren kell a lengyel nép újjászületését előmozdítani s főleg erős középosztályt kel létesíteni.

Marcinkowski programja és tevékenysége csakugyan igen szép eredményekre vezetett. 1848 a népek nagy szabadságéve a pózeni lengyeleket is forrongásba hozta, de ez nem a németek, hanem az abszolutizmus elén irányult.

Idáig a porosz-lengyel kérdés Poroszország belügye volt; európai kérdéssé akkor lett, midőn Bismarck 1863. február 8-ikán megkötötte a porosz-orosz katonai konvenciót, melynek értelmében Poroszország a lengyel kérdésben Oroszország pártjára állott. Bismarck politikája azonban heves ellenzésre talált a porosz országgyűlésen és Waldeck képviselő úgy fejezte ki magát, hogy a «csendőrszolgálat, melyei Poroszország Oroszországnak tesz, szégyenpírral tölti el a poroszok arcát».¹⁾ Dacára Bismarck heves ellenzésének, azl a határozatot hozta az országgyűlés, hogy Poroszország érdeke azt kívánja, hogy a lengyel fölkelést illetőleg egyik küzdőfélnek a pártjára se álljon.

Az 1863-iki lengyel fölkelés után mind érezhetőbbé vált Bismarck erős lengyelelles politikája, bár az északnémet szövetség gyűlésén 1867. márc. 18-án — midőn a lengyelek tiltakoz-

¹⁾ Guttry. Id. mű 162. 1.

lak a pózeni nagyhercegségnek a szövetségbe való bekebelezése ellen — Bismarck maga elismer Le, hogy a lengyel katonák Poroszországhoz való ragaszkodásukat kimutatták és hűségüket a király iránt a dán és csehországi harctereken vérükkel és fájukban gyökerező vitézségükkel pecsételték meg.

Bár a lengyelek 1870—71-ben a porosz-francia háborúban is vitézül küzdöttek a poroszok oldalán (főleg Gravelottenál), Bismarck mégis úgy nyilatkozott 1872. febr. 7-ikén Eulenburg gróf belügyminiszterhez intézett levételjen, hogy a lengyelség a porosz állam alapjait támadja meg és «ha ma még nem is ingadozik a talaj alattunk, mégis alá van aknázva és összeomolhat», ha valami külső lengyel politika érvényesülne.¹⁾

Ezzel megindult a lengyelelles politikai és a harc a lengyel birtok és nyelv ellen.

A magasabbi iskolákban a hitoktatás nyelve a német lett, majd pedig német lett az oktatás nyelve a népiskolákban. Ledochowski bíborost, a gnézen-pózeni érseket és segédpüspökét Janiszewskit elfogták s később száműzték, az érseki széket pedig a német Binderrel töltötték be.

1884-ben könyörtelenül kiutasították mindama lengyeleket, kik nem voltak német állampolgárok.

1886-ban keresztül vitte Bismarck a telepítési törvényt, mely nagy veszedelemmel fenyegette a lengyelségei.

1887-ben a lengyel nyelvoktatást törölték.

Az 1886. ápr. 26-iki törvény hozatala után száz millió márkái szavaztak meg a pózeni németiség erősítésére és német parasztok telepítésére. Ez az összeg 1902-ig 350 millió márkára emelkedett; dacára azonban e horribilis összegnek, a telepítési bizottság működése nagyon csekély eredménnyel járt, mert a lengyelek látva mily veszedelem fenyegeti létüket, annyira összetartottak s úgy szervezkedtek, hogy a bizottság csak roppant nehézségekkel tudót működni. Erre erősebb eszközökhöz folyamodtak s a porosz országgyűlés hosszú és heves harcok után 1908. márc. 3-án elfogadta az új törvényi, mely 200 millió márkára emelte föl a telepítő bizottság rendelkezésére bocsátott összeget.

A törvényjavaslat ellen sok kiváló egyén szavazott, így többek közt Ernő Günther sehleswig-holsteini herceg, a császár

¹⁾ Guttry. Id. mű 165. 1.

sógora, továbbá Fürstenberg herceg, Haeseler gróf tábornagy, Mirbach gróf és még több jeles ember, kiknek német érületében egy pillanatig sem lehet kételkedni, de kik jogi és erkölcsi szempontból kifogásolták a javaslatot. Ezenkívül háromszáz német gazda tiltakozott egy beadványban a kisajátító javaslat ellen.

Mindazonáltal az Ostmarkenverein nagy befolyásának nyomása alatt a valóságban is keresziülvitték a törvényt és négy lengyel középbirtokot sajátítottak ki.

Ezekhez az intézkedésekhez járult még az *Wli-ild kivételes törvény*, mely megfosztotta a lengyeleket a letelepedés jogától, amennyiben új háznak építését vagy réginek átalakítását telepítési bizottság engedélyétől tette függővé.

A lengyel birtok ellen való harccal párhuzamosan haladt a *lengyel nyelv* ellen való küzdelem.

A hatvanas években a lengyelek elnémetesedése már aoy-nyira előhaladt, hogy a németiségbe való teljes beolvadás előtt állottak. Nem a kényszer, hanem ellenkezőleg a jó bánásmód idézte elő és a lengyelek szívesen tanulták és beszéltek a német nyelvet, mely előmozdította előhaladásukat.

Mihelyt azonban a lengyelek észrevették, hogy erőszakosan akarják őket németesíteni s hogy lengyel anyanyelvük veszélyeztetve van, rögtön védekezni kezdtek és az azelőtt laza lengyel-ség erős falanksszá tömörült.

1873. október 27-iki rendelet értelmében a német lett a népiskolák nyelve, (kivéve a hitoktatást): 1886-ban pedig megszüntették a lengyelek beleszólási jogát az iskolázás ügyeibe. 1887-ben teljesen törölték a lengyel nyelvet az iskolákból, melyet azonban 1894-ben a kiengesztelődés korszakában ismét szóhoz juttattak. De ez rövid ideig tartott, mert 1900-ban már kimondta a porosz közoktatásügyi miniszter, hogy az iskolázás nyelve a népiskolákban, — beleértve a hittant is — tisztán német.

Ez roppantul elkésérítette a lengyeleket, mert nemcsak nyelvükben, hanem vallásukban is megtámadva érezték magukat. Szomorú következménye lett ennek a nagy port felvert wrescheni eset 1901-ben, midőn a lengyel gyermekek megtagadlak a német nyelvű fejelet. Ezt követte 1906-ban százhuszezer lengyel gyermek sztrájkja a német hitoktatás ellen. Az elkésereést növelte még az, hogy lengyel városok neveit elnémetesítették.

a postán csak német nyelvű címzést fogadtak el s a nyilvános gyűlések nyelve csak német lehetett.

E lengyelelles politikát megindítója Bismarck volt s visszavonulása után egy időre enyhült, de azután ismét élesebbé lett.

Mi indította Bismarckot ily kérlelhetetlen lengyelelles politikára? Vájjon mindig ezen az állásponton volt-e?

Bismarck a lengyel kérdésnek nagy fontosságot tulajdonított s különösen az 1803-iki lengyel felkelés óta foglalkozott vele sokat. Politikájának egyik fő feladatául tekintette, hogy a lengyel kérdés ne kerüljön szőnyegre az európai politikában. Lengyelelles politikáját három fő gondolatra lehet visszavezetni.

1. *A lengyel kérdés Poroszország s később az egyesített Németország biztonsága szempontjából a legveszedelmesebbnek* tűnt föl előtte, mert azt tartotta, hogy a lengyel kérdés kedvező megoldása Pózen és Nyugat-Poroszország elszakadását fogja előidézni.

2. Bismarck *nem rokonszenvezett a katolikus lengyelekkel* s az általa indított kultúrharca éle elsősorban a lengyelek ellen irányult, mint az nyilatkozataiból is kitűnik: «Der Beginn des Kulturkampfes war für mich überwiegend bestimmt durch seine polnische Seile». ¹⁾ Hasonlóképp nyilatkozott e kérdésről 1892-ben: «Wir hätten den ganzen Kulturkampf entbehren können, wenn die polnische Frage nicht daran hinge. Aber sie hing daran». ²⁾

3. Bismarck politikájának egyik sarklétele volt az *Oroszországgal való jó viszony*. Egész politikáján vörös fonálként húzódik az a törekvés, hogy Oroszországgal a lehető legjobb, legbarátságosabb viszonyban legyen Németország.

Mi volt az alapja e politikájának? Egyrészt a lengyel kérdés fölszínre kerülésétől való félelem, aminek következménye volt az 1863-iki porosz-orosz konvenció is. Ha másban nem is, de a lengyel kérdés tekintetében nem volt ellentét Bismarck és az oroszok politikája közt. Ehhez járult a győztes porosz-francia háború után a Franciaországhoz való viszony. Oly lángeszű politikus mint Bismarck nagyon jól ismerte a francia gondolkodást, lelket és vérmérsékletet; nagyon jól tudta, hogy a «le feu sacré de la revanche» eszméje nem hal ki a franciákból s hogy adandó

¹⁾ Dr. Al. R. von Straszewski. Die polnische Frage. Wien, 1915. 15. 1.

²⁾ U. ott. 16. 1.

alkalommal megtámadják Németországot. Ez okból akarta biztosítani hátát Oroszország felől s ezért követett el mindent, hogy Oroszországgal a lehető legjobb viszonyban legyen. Mint nagyszabású politikus az általa fontosnak tartott célra irányozta minden figyelmét s minden mást mellékesnek tartva annak rendelte alá. Ezért örködött annyira a porosz-orosz barátság fenntartásán és igyekezett elhárítani mindent, ami ezt elhomályosíthatná, azért nem adott a lengyeleknek semmi engedményt, mert szerinte ez «auf einen schlechten Fuss mit Russland bringen würde». ¹⁾

Dacára azonban e lengyelelles politikájának Bismarck nyomatékosan hangoztatta, hogy nem akarja a lengyelek kiirtásai, csak a németek ellengyelesítését és a lengyel kérdés felszínre kerülését akarja megakadályozni. Egy 1882-ben tartott beszédében ki is jelentette, hogy ez «die königliche preussische Politik war, Russland zu schonen für künftige Kriege, für grosse Zeilen». ²⁾

A lengyel kérdésben szolidárisnak érezte magát Oroszországgal és azt kímélni akarta, azért a legszigorúbban ügyelt arra, hogy a lengyel kérdés érintetlen maradjon. E tekintetben intranszigiens maradt még akkor is, midőn Ausztriával és Magyarországgal a szövetséget megkötötte sőt, hogy bizonyítsa jóindulatát Oroszország iránt, megkötötte vele 1884-ben a biztosító egyezséget (Reassekuranz-Vertrag), melyben kötelezte magát Németország nevében, hogy semleges marad, ha Ausztria és Magyarország megtámadná Oroszországot.

Bismarck lengyelelles politikája a legszorosabb összefüggésben állott az ő oroszbarát politikájával ³⁾ s még a látszatát is kerülni akarta annak, mintha kímélné a lengyeleket, sőt mintha túl-

¹⁾ Straszewski. Id. mű 16. 1.

²⁾ Straszewski. Id. mű 17. 1.

³⁾ „Preussische Polenpolitik und deutsche Russenpolitik, wenn man der Kürze halber diesen Ausdruck gebrauchen darf, erheben sich auf derselben Grundlage, sind Aeusserungen ein und derselben politischen Grundrichtung, bedingen sich aber auch und verstärken sich entsprechend gegenseitig. Die eine ist Stütze der anderen und zugleich ihre notwendige Begleit- und Folgeerscheinung. Preussische Polenpolitik und deutsche Russenpolitik stehen in ständiger Wechselwirkung.“ J. Hashagen. Die Poleiifrage und die äussere Politik. Polen. I. Jahrgang. Nr. 24. 27S. 1.

lícitálni akarta volna az oroszokat szigorú lengyel politikájával, csakhogy kedvében járjon Oroszországnak.

Mi volt Bismarck lengyel politikájának eredménye?

Elsősorban az, hogy a lengyelek, kik a XIX. század első felében főleg IV. Frigyes Vilmos engedékeny politikája következtében majdnem elnémetesedtek, most elfordultak a németektől s elkeseredett ellenségeiké lettek. Megszűnt az az erős kulturális kapcsolat, mely eddig a németek és lengyelek közt volt. Megszűnt a «Polenlieder» kora. A lengyelség viszont tudatára ébredt lengyel voltának s elszigetelte magát a németiségtől. További következménye az volt, hogy a németiségtől elforduló lengyelek egy része rokonszenvezni kezdett a csehekkel s az oroszokat sem tartotta oly veszedelmes ellenségnek mint azelőtt, holott e felfogás teljesen ellenkezik a lengyel gondolkodással és túlnyomórészt csak a porosz-lengyeleknél tapasztalható. Bismarck tehát azt érte el politikájával, ami ellen küzdeni akart voltaképen: az oroszoknak malmára, hajtotta a vizet, kik alaposan kihasználták most a németellenes hangulatot és a sajtó révén még jobban szították a németgyűlöletet a lengyelek körében. Emellett ügyesen némi kis engedményeket letek nyelvi tekintetben s ezzel igyekeztek magukhoz vonni a lengyeleket s még jobban eltávolítani a németektől.¹⁾

E lengyelelles politikája dacára Bismarck úgy látszik számított Lengyelország esetleges föltámasztására, mert 1887-ben így nyilatkozott Crispi előtt: «Polen ist ein schwacher Punkt Russlands und Oesterreich ist in Polen beliebt. Wenn man den Polen nur ein wenig hälfe sich zu erheben, könnten sie ihr Joch abschütteln und unter einem oesterreichischen Erzherzoge einen selbstständigen Staat bilden».²⁾ Egy másik nyilatkozatában meg maga beismeri, hogy Oroszország gyengítése csak Lengyelország megalkotásával lehetséges: «Eine Schwächung Russlands . . . liesse sich nur durch die volle Herstellung Polens, und auch dadurch nicht sicher herbeiführen».³⁾

Mindazonáltal politikájában épen az ellenkezőjét tette en-

¹⁾ Azt a német írók is beismerik, mint pl. Quttry. Id. mű 167. 1.

²⁾ Straszeveski. Id. mű 19. 1.

³⁾ W. Feldman. Deutschland, Polen und die russische Gefahr. Berlin, 1915. 86. 1.

nek. A krími háború idején Albert hercegnek és Bunsennek az volt a terve, hogy Poroszország csatlakozzék a nyugati hatalmakhoz s támadja meg Oroszországot, visszaszorítva azt néprajzi határai közé s megalkotva a közbeeső lengyel államot, 1854. március 1-én benyújtott memorandumában a következőket mondja *Bunsen*: «Es handelt sich darum . . . was Friedrich der Grosse, Pitt, ja selbst Napoleon nicht hatten tun können, Russlands Uebermacht zu brechen». «Der Zweck des grossen Kampfes muss sein, Russland auf seine natürlichen Grenzen in Europa zurückzuweisen.»¹⁾

Ismeretes, hogy Bismarck politikájának gerince a német egység megteremtése volt s nagybíróvilági világpolitikát nem akart folytatni. Közismert ama mondása, hogy az egész Balkán nem éri meg egy pomerániai gránátos csontjait, pedig a mostani háború az ellenkezőjét bizonyítja annak. Erre a politikájára vezethető vissza az is, hogy nem gondolt Oroszország meggyengítésére, mely pedig már akkor is veszedelmet rejtett magában Németországra nézve s ezért nem tulajdonított nagy jelentőséget Lengyelországnak mint az orosz ellen való bástyának.

Sok kiváló német publicista és államférfiú azonban más állásponton volt a lengyel kérdést illetően, köztük első sorban *Freiherr von Stein*, aki elátkozta Lengyelország felosztását s azt Európa politikai viszonyainak fejlődésére nézve súlyos hibának tartotta. A Lengyel Királyság kiszolgáltatását Oroszországnak helytelenítette és óva intette attól a hatalmakat. 1811-ben Lengyelországot Poroszországgal akarta egyesíteni oly viszony alakjában, milyen Ausztria és Magyarország közt van. Sőt Talleyranddal szemben hajlandó volt teljes szabad és független Lengyelországot támogatni.²⁾

E. M. Arndt német történetíró tisztán látta a veszedelmet, mely a nyugati kultúrát Oroszország nyugatra való törekvésével fenyegeti. «Darf Deutschland — mondja — darf Skandinavien ruhig zusehen, dass der Russe vor den Toren von Breslau und Danzig steht, dass der Pole so moskovitiert wird?» «Nein, dies darf der Westen Europas, dies darf Deutschland am allerwenigsten ruhig ansehen.» . . . «es muss jede Gunst der Gelegenheit er-

¹⁾ Feldman. Zur Lösung der polnischen Frage. 1914. Berlin, 26. 1.

²⁾ Feldman. Deutschland, Polen und die russische Gefahr. 88.).
Straszewski. Id. mű 42. 1.

griffen werden um ein *Polen wiederherzustellen*, ein Mittelreich zwischen dem Osten und Westen.»¹⁾)

Ezt a nézetet a háború kitörése óta több jeles német író és publicista hangoztatta és terjesztette.

Az 1863-iki lengyel fölkelés alkalmával a németek nagy része rokonszenvezett a lengyelséggel, aminek számos bizonyítékát adták. Jellemző e tekintetben *Marx* Károlynak beszélgetése *Lapinski* ezredessel, aki a fölkelésben részt vett. *Marx* szavai ezek voltak: «Wenn irgend eine Nation die Pflicht hat, Polen zur Wiedererlangung der politischen Existenz zu verhelfen, so sind es vor allem wir Deutschen . . . »

«*Wir haben ein gemeinsames Interesse*. Polen hat Hilfe nötig und darf keine refusieren, und der heutige Bund mit Deutschland und das Hineinziehen der deutschen Fahne in den Kampf mit den Russen kann eine Tatsache von grosser Bedeutung werden, wenn nicht für heute, so zweifellos für die Zukunft.»²⁾)

Marx realizálni akarta e gondolatot és ismerősei révén fölkelte *Károly bramischweigi herceg* érdeklődését, aki abban az időben *Parisban* tartózkodott. A herceg kijelentette, hogy fegyvert, ágyút, löszert és fegyverzetet ad az első ezer ember részére, később majd többet is és pénzzel is fogja őket támogatni¹⁾) A terv azonban ép a pénz hiánya miatt nem valósult meg.

Bismarck visszavonulása után *Caprivi* gróf kancellár föl hagyott a lengyelek üldözésével és az ti. n. «kiengesztelés politikáját» («Versöhnungspolitik») folytatta; ez azonban csak rövid ideig tartott, mert az «Alldeutscher Verband» működése megakadályozta a szelídebb politika vezetését és a lengyel-porosz viszonyt mindinkább elmérgesítette, ami a háború kitöréséig nem is javult meg.

Nagy fordulat állott be e téren a háború kitörésével. A lengyelek a háború első pillanatától kezdve a legjobban viselkedtek s állampolgári kötelességeiknek a legpontosabban tettek eleget. A parlamentben a lengyel párt hűségéről biztosította a császárt s a lengyel katonakötelesek a legsekélyebb ellenkezés

¹⁾ E. M. Arndt. *Vergleichende Völkereschichte*. 1843. 323. 1. Feldman. Deutschland, Polen und die russische Gefahr. 10. és 89. 1.

²⁾ L. Wasilewski. *Karl Marx und der Aufstand vom Jahre 1863*. Polen, I. 27. sz. 6. 1.

³⁾ U. Ott. 7. 1.

nélkül vonultak be csapattesteikhez s általában minden vonalon a legrégebbiben viselkedtek.

Maga a német császár kifejezést adott a boldogult Likowski gnézen-pózeni érsek előtt csodálatának és megelégedésének, hogy a lengyelek oly pontosan és zúgolódás nélkül tesznek eleget állampolgári kötelességeiknek, sokszor még a poroszokat is felülmúlva. Ez meglepetés reá nézve, mert másképen volt informálva. Az érsek erre megjegyezte, hogy a lengyelek mindig lojálisak és hű állampolgárok voltak, de félreismerték őket. A császár kijelentette, hogy honorálni fogja a lengyelek hűségét és csakugyan több intézkedésével bebizonyította, hogy hálás a lengyeleknek.

Így elsősorban betöltötte az évek során át uratlan gnézen-pózeni érseki széket a lengyel Likowskival, ami nagy dolog volt, mivel a lengyel Stablewski érsek halála után a porosz kormány nem akart lengyelt kinevezni, a római szentszék pedig nem akart a lengyel hívőknek német főpapot adni s azért az érseki szék hosszú időn át betöltetlen maradt.

Hogy a német császár mennyire lelkiismeretesen fogja fel a dolgát s mennyire igyekszik a lengyeleket honorálni, bizonyítja a következő eset. A néhány hónappal ezelőtt elhunyt Likowski helyébe Dalbor Ödön dr. kanonokot választotta meg a káptalan érsekké s midőn a német császárnak ezt tudomására hozták, azt kérdezte, hogy valóban lengyel-e a megválasztott, mert a neve németesen hangzik s ő azt akarja, hogy az illető már a nevével is dokumentálja, hogy lengyel. Mikor felvilágosították, hogy neve és származása is lengyel, megnyugodott. Még ily külsőségekben is bizonyítani akarja a császár, hogy méltányolja a lengyelek hűségét.

A porosz katonai hatóságok mindjárt a mozgósítás alkalmával igyekeztek kedvezni a lengyel katonáknak s lengyel imádásos könyveket osztottak ki köztük, ami nagy változást jelentett, mert azelőtt még a hittan! is németül kellett a népiskolákban inníhmi.

Az idők változását jelentette az Ostmarkenverein működésének felfüggesztése is.

A lengyelek azonban azt kívánták és remélték, hogy az ellenük irányuló kivételes intézkedéseket még a háború folyamán megszüntetik, de a kormánykörök kijelentették, hogy a háború

alatt nem akarnak nagyobb változásokat eszközölni s mind ez ügyek rendezése a háború után kerül napirendre. Így visszatásította a gnézen-pózeni szülők ama kérését, hogy a népiskolákban a hittant lengyel nyelven tanítsák. Hasonlóképen nem szüntették meg a gyarmatosító bizottság tevékenységét és a porosz országgyűlésen 1915. március 5-ikén vita nélkül megszavazták a szokásos összeget lengyel birtokok vásárlására. A lengyel követek tiltakoztak ez ellen s a szavazás előtt elhagyták a termet, mert ígéretüket megtartva nem akartak ellenzékot alkotni.

Ez bizonyos keserúséget idézett elő a lengyelek körében, mert reményeik meghiúsulását látták benne, de a német sajtóban is hallatszottak oly hangok (Berliner Tagebielt, Frankfurter Zeitung), melyek helytelenítették ez eljárást.

Jelentékeny fordulat állott be e téren a lengyelek javára augusztus havában, midőn a német parlamentben *Bethmann-Hollweg* kancellár a következő nagyjelentőségű kijelentést tette: «Hadaink és az osztrák-magyar seregek a kongresszusi Lengyelország keleti határáig jutottak el. Mindkét hadseregnek feladataul jutott bizonyos területet kormányozni. A földrajzi és politikai sors úgy hozta magával, hogy a németek és lengyelek száz év. óta küzdöttek egymással. A régi ellentétekre való visszaemlékezés nem gyengíti a hazaszeretetet és a kitarás iránt való tisztelettel, mellyel a lengyel nemzet a maga régi, magas kultúráját és szabadságszeretetét Oroszország ellen súlyos szenvedések közepette védte s a szerencsétlenségek során e háborút is végig szenvedte e.

Ellenségeink nagyhangú ígéreteit nem fogom utánozni, de remélem, hogy a keleti lengyel határnak megszállása a fejlődés kezdete lesz és elhárítja a régi ellentéteket a németek és lengyelek közt és az orosz járom alól felszabadított országnak boldogabb jövőt hoz, amelyben nemzeti létének sajátosságait ápolhatja és kifejtheti. Az általunk megszállott országot, a lakosság lehelő bevonásával, igazságosan fogjuk kormányozni és törekedni fogunk elhárítani a nehézségeket, melyeket a háború magával hoz; igyekezni fogunk gyógyítani a sebeket, melyeket rajta Oroszország ejtett».

Röviddel e nagyjelentőségű beszéd után a kormány beterveztette az u. n. *nyelvi paragrafus eltörlését*. Eddig ugyanis az egyletek és gyűlések nyelve csak az esetben lehetett lengyel, dán

vagy francia, ha az illető kerület lakosságának több mint 60%-a beszélte az illető nyelvet. Ez roppantul sújtotta a lengyelek egyesületi életét, mert a kerületek úgy voltak beosztva, hogy nagyon kevés helyen volt hatvan százalékos lengyel többség. A német parlament augusztus 27-iki ülésén Müller dr. előadó e szavakkal terjesztette be e paragrafus eltörléséről szóló törvényjavaslatot: <A német nemzetnek törekednie kell arra, hogy a jövőben a lengyelek természetes szövetségesei legyenek mindennemű orosz veszedelem ellen s reméli, hogy így lesz. Ezért kívánja a bizottság többsége annak eltörlését>. A törvényjavaslatot a jobb párt, a nemzeti szabadelvűek és konzervatívok kivételével megszavazta a parlament, amit a lengyelek szónoka Kurzawski képviselő nagy meglepetéssel üdvözölt.

Lássuk most miképp vélekedik a *német közvélemény* a lengyel kérdést illetőleg. A német publicisták és vezető egyéniségek ellentétben az osztrákokkal és magyarokkal nagyon is behatóan foglalkoznak a lengyel kérdéssel, ami igen helyes, mert hozzájárulnak a kérdés tisztázásához és bizonyos nézet kikristályosodásához.

Nagy hiba, hogy úgy Ausztriában mint nálunk e tekintetben teljes a tájékoztatatlanság s a közvélemény a sötétben tapogatózik. Igaza van *Brockhausen* tanárnak, ki «Oesterreichs Kriegsziel» c. felolvasásában ezt mondja: «Merkwürdig ist es, wie wenig in Oesterreich vom Ziel und Zweck des Krieges die Rede ist». Nálunk is hasonlóképp áll a dolog, pedig ugyancsak közelről vagyunk érdekelve s jövőnk és nemzetközi helyzetünk kialakulására nézve elsőrendű fontosságú.

A sok különböző német nézet és felfogás tömegéből három fő irányt különböztethetünk meg. I. A *pacifisták*, akik a nyugattal való szövetséget szeretnék, mely a kelet ellen irányulna. Ezek szerint kell valamit csinálni Lengyelországgal. 2. *Szélső (vagy hakatista¹) imperialisták*, akik sovinszta politikát folytatnak minden irányban s mindenekelőtt minél nagyobb darab földet kívannak letérni Oroszországból, hogy azt német gyarmatosítás

¹) Hakatistáknak nevezik azokat a poroszokat, kik a lengyelekkel szemben a kérelhetetlen üldözés, a kiirtás (Ausrottungssystem) politikáját hangoztatták. Az elnevezés a „Deutsche Ostmarken vereine“ három alapítójának Hansmann, Kennemann és Tiedemann neveinek kezdőbetűiből alakult. A lengyelek az egyesületet H. K. T. egyesületnek s tagjait hakatistáknak nevezték.

céljaira felhasználhassák. 3. *Modern imperialisták*, kik Németország jövőjét a tengeren, Kis-Ázsiában és a gyarmatokban látják. Ezek kelet, vagyis Oroszország felől biztosítani akarják magukat s kisebb nemzeti államokat (Lengyelország, Balti tartományok, Ukrajna) akarnak létesíteni a nyugati orosz területekből.

A pacifisták száma csekély; ezekhez több kiváló tudós, szociológus, egyes pénzügyi körök és utópisták tartoznak. Ez idealisták nincsenek szervezve s nem képviselnek erőt.

A német nemzet többsége imperialista. Lássuk most milyen álláspontot foglalnak el a lengyel kérdésben a régiebb rendszerű európai imperialisták és a nagy világpolitikát űzők.

A régi rendszerű imperialisták semmit sem felejtettek el a múltból és semmit sem tanultak a jelen világtörténelmi eseményeiből. Ecsoport legpregnansabb képviselője *Harden* Miksa a «Zukunft» szerkesztője és *Anschütz* tanár.

Harden az ismert publicista a *Zukunft* 1914. évi 3-ik októberi füzetében «Warschau—Antwerpen» címmel cikket írt, melyben élesen kikelt az ellen, hogy önálló Lengyelországot alkossanak és óvta Németországot ily lépéstől. *Harden* azonban nem szabad komolyan venni, mert a német publicisztika eme enfant terrible-je excentrikus gondolkozású ember, eredetiséget hajszólo, mindig opponáló férfiú, ki a «tagadás ősi szellemét» képviseli.

Bismarck politikája hívének tartja magát s ezért érthető, hogy fáj neki az Oroszországgal való szakítás, mely a *Bismarck*-féle tradíciókat foszlánnyá tépte. Szerinte «neben dem Könige Preussen, dass sich nicht schmätern will, nie ein Polenstaat *lehen* kann». *Harden* különönc gondolkodását mutatja, hogy az olasz háború kitörése előtt pártját fogta Olaszországnak és helytelenítette, hogy Németország támogatja e kérdésben Ausztriát és Magyarországot. Ezek után talán elég világos, hogy *Harden* nézetét a lengyel kérdésben nem lehet mérvadónak tekinteni.

*Harden*hez hasonló álláspontot foglal el *Anschütz* berlini egyetemi tanár, aki a béke föltételeiről tartott előadásában (1915. január) a lengyel kérdéssel is foglalkozott. Ő még mindig a *Bismarck*-féle oroszbarát politika hangoztatója. A legfőbb súlyt Németország nemzeti egységére fekteti s azért ellene van minden annekszióknak. Idegen nemzetiségeknek a német birodalomhoz való kapcsolása csak káros lehet. Még a balti tartományokat

sem kívánja, mert ezekben csak öt százalék német van és mert hadászati szempontból képtelen határt teremtenie azoknak a birodalomhoz való csatolása. Belgiumot sem akarja anektálni, mert lakosai nem németek; ezt mint államot kívánná a német birodalomhoz csatolni, katonai konvencióval német protektorátus alatt. A lengyel kérdést illetőleg nem sokat remél az ütköző szerepét játszó (Pufferstaat) lengyel állam alakításától. Szerinte ily állam elválasztaná ugyan Németországot az orosz birodalomtól, de másrészt oly szerepet játszhatna a jövőben, mint Belgium, mert Oroszországgal szövetkezve arra törekednék, hogy Pózent, sőt Galíciát is magához csatolja. A Lengyel Királyság maradjon Oroszország mellett már csak az Oroszországgal való jövő viszony szempontjából is. A háború után ugyanis — mondja — Franciaország és Angolország halálos ellenségei lesznek Németországnak. Sőt ez utóbbival életre-halálra fog meni a küzdelem. Marad tehát Oroszország, mellyel jó viszonyban kell maradni, csak reá kell bírni, hogy mondjon le Konstantinápolyra való igényéről s figyelmét a távoli keletre kell irányítani, hol mindinkább előtérbe fog lépni az Angliával való ellentéte. Ily módon elsimul az ellentét Pétervár és Bécs között s Oroszországnak Angliával fog kelleni küzdenie. Ez esetben a németeknek Oroszország melleit van a helyük, hogy az angol világhuralmat le-törjék.

Azonban ennek a régibb rendszerű helyi imperializmusnak, melyet Harden és Anschütz propagálnak, kevesebb híve van. Nagyol!) tábora van a széles horizontú, nagyméretű, a messze jövőbe lek in lő politika híveinek. Ezek látják, hogy mi-csoda veszedelmei rejlt magában Oroszország erősödése és politikájának iránya következtében.

Ennek az iránynak hívei közé tartozik a széles látókörű, mély gondolkodású tudós és kutató, Wilhelm *Wundt*, ki egyik előadásában úgy nyilatkozott, hogy e háborúnak legfőbb feladata Lengyelország visszaállítása szoros államjogi kapcsolatban Ausztriával és Magyarországgal.¹⁾

Hasonló nézetten van *Reay*, aki «Deutschland und die polnische Frage» c. cikkében (Das Freie Wort, 1915. januári füzet) e jellemző szavakat mondja: «Sicher ist nur dem geschichtlich

¹⁾ Straszewski. Id. mű 62. 1.

Denkenden, dass Festhalten an der allen üblen Teillingspolitik die denkbar grösste Torheit wäre, weil damit die russische Gefahr nicht beseitigt, vielmehr deren Reibungsfläche nur noch mehr erhitzt würde». Szerinte a leghelyesebb megoldás az osztrák, mely szabadságot ad a lengyeleknek.

Az orosz-lengyel viszonyok helyes ismeretére vall az a kijelentése, hogy a lengyelek öngyilkosságot követlek volna el, ha fölkelést szítának az orosz ellen.¹⁾

A legjelesebb képviselője ennek az iránynak Paul Rohrbach, Németország egyik legjelentősebb és legtávolabb látó politikai írója Oroszországot tartja a legveszedelmesebb ellenségnek s vele szemben Lengyelország visszaállítását kívánja. Rohrbach a németiség gyors szaporodását és ipari termelésének nagy növekedését látva a távoli Ázsiára és Afrikára mutat. Bismarck politikája nem terjed ki ily távoli horizontra. Az övé csak európai politika volt s ennek következtében békét akart Oroszországgal és Angliával. Rohrbach látja, hogy nemcsak Anglia, hanem Oroszország is veszedelmes a németiségre nézve nagy szaporulata és anyagi erősödése és agresszív politikája folytán. Ezért kívánja a nagy orosz birodalomnak alkotórészeire való szétbontását: «Zerlegung de.s russischen Kolosses in seine natürlichen, geschichtlichen und ethnographischen Bestandteile. Die Teile sind Finnland, die Ostseeprovinzen Litanen, Polen, Bessarabien, die Ukraine, der Kaukasus and Turkestan».²⁾ A háború kitörése előtt kiadott röpiratában a *Der Krieg und die deutsche Politik* már hirdeti, hogy Oroszországgal szemben meg kell teremteni Lengyelországot, mert az orosz kolosszus veszélyezteti Európa biztonságát s első sorban Németországot meg a kettős monarchiáét.³⁾

¹⁾ „Die russischen Polen hätten nichts anderes als Selbstmord begangen, würden sie versucht haben, unter diesen Umständen gegen die Petersburger Regierung sich revolutionär aufzubauen. Die einrückenden russischen Heerführer versprachen den Polen sofort das Blaue vom Himmel über alle möglichen Freiheitsgeschenke. Der politische Boden war schon vorher bearbeitet worden. Auf der eine Seite wurde der gesamten polnischen Presse ein Maidkorb von solche Enge vorgebunden, dass ihr nichts anderes übrig blieb, als entweder zu schweigen oder sich russenfreundlich zu gebärden.“

²⁾ Feldman. Deutschland, Polen und die russische Gefahr. 72. 1.

³⁾ „Der russische Koloss mit seinen 170 Millionen Menschen bedarf überhaupt im Interesse der Sicherheit Europas einer Teilung, weil die russische Politik dauernd den Frieden des Erdteils und den Bestand der beiden europäischen Zentralmächte, Deutschland und Oesterreich-Ungarn gefährdet.“

Olvasóit folyóiratában «Das grössere Deutschland» jelent meg nagy feltűnést keltő cikke «*Bismarck und wir*», melyben revízió alá veszi Bismarck oroszbarát politikáját s felhívja honfitársait, hogy hagyjanak fel ezzel a politikával s foglalkozzanak a lengyel kérdéssel, melyet külpolitikai szempontból keli vizsgálat alá venni. *Λ németeknek nemcsak jóvá kellene tenniök a lengyeleken ejtett sérelmet, hanem meg kellene érteniök Lengyelország föllámasztásának szükségét.* Ha már államot adnak a lengyeleknek, az olyan legyen, mely őket kielégíti és bizonyos súlyt ad nemzeti lelöknek. Nyugat felé nem terjeszkedhetnék s azt a nénielek nem engednék meg; ezzel szemben tágabb tere nyílik a lengyel telepítésnek Litvánia, Fehéroroszország egy része és a Pripet mocsarai felé. Litvániát, melynek lakossága lengyel és litván s vallásra nézve katolikus, nem szabad Oroszország kezében hagyni.

Rohrhach irányának számos követője van az ifjabb nemzedék körében. Ebbe a csoportba sorozhatjuk Kari *Jentsch* társadalomtudományi író, aki, a lengyel kérdésről többször írt a *Zukunft*-ba. Cikkeinek gyűjteménye megjelent «*Der Weltkrieg und die Zukunft des deutschen! Volkes*» címmel melyekből látjuk, mily tisztán látott s mennyi állítása teljesedett be. A lengyel kerítést illetőleg határozott álláspontja van. A német gyarmatosításnak délkeleten, Kis-Azsiában és a perzsa öbölnél van helye. Politikailag Oroszország a legnagyobb ellensége a németeknek. Ezért nincs értelme a lengyelek erőszakos elnémetesítésének, mert ez csak az orosz politikára nézve kedvező. Lengyelországot fel kell támasztani és a központi hatalmak szövetségébe vonni. Mint a szövetség tagjának könnyű hozzáférése volna a tengerhez is.

Jentsch erős egyénisége nem tartozik egyik párthoz sem. de véleménye nagy jelentőségű.

Az utolsó időben érdekes átalakulás tapasztalható a régi rendszerű imperialisták közt. Egyesek belátván, hogy Bismarck oroszban! I és lengyelelles politikája helytelen volt, hangoztatják az «*umlernen*» jelszót, vagyis a változott viszonyokhoz való alkalmazkodást.

Megváltoztatta nézetét George *Cleinow* a «Grenzboite» szerkesztője és a «*Die Zukunft Polens*» c. kétkötetes nagy munka írója. *Cleinow* orosz-lengyelországi német szülök gyermeke, ki kitűnően ismeri az orosz-lengyel viszonyokat. Alapvelő nagy

munkája, dacára lengyelelles felfogásának, igen becses, mert roppant nagy anyagot hordott össze és dolgozott fel.

Cleinow mindjárt a háború elején föllépett Lengyelország visszaállításának gondolata ellen s a lengyeleket oroszbarátsággal vádolta, mert nem támasztottak fölkelést az oroszok ellen, hanem semlegesek maradtak, sőt a varsói politikusok egy része (Dmowski és követői) az oroszokkal kezdett tárgyalni,¹⁾ Erre nézve azonban elegendő utalni Reay idézett szavaira, hogy t. i. öngyilkosságot köveitek volna el a lengyelek, ha az oroszok ellen mozgalmat indítanak. Ugyanezt mondja .ientsch is: «wäre da nicht der Versuch einer Erhebung törichter Selbstmord gewesen?»²⁾

Cleinow azonban rövidesen megváltoztatta lengyelelles felfogását és 1914. nov. 26-ikán Berlinben tartott felolvasásában («Polen») már sokkal objektíveben ítéli meg a lengyel kérdést s megmagyarázza a varsói u. n. oroszbarát csoportnak viselkedését. Ezeknek túlnyomó része nagyiparos, tőkepénzes, kik a sajátos és visszás orosz viszonyok következtében rendkívül alá vannak vetve az orosz pénz- és belügyminisztereknek, kik viszont a francia pénzügyi körökkel állanak függő viszonyban. így érthető azután ezeknek viselkedése. Cleinow a háború folyamán mindinkább arra a meggyőződésre jutott, hogy Németországra nézve föltétlenül szükséges a lengyeleknek az orosz uralom alól való kiszabadítása. .AAvir akarják, akár nem: ki kell őket szabadítani az orosz kezéből és a közép európai államszövetséghez kapcsolni.³⁾

Cleinow egyáltalában nem mondható lengyelbarátnak, ő tisztán csak a német érdekek szempontjából taglalja a kérdést.

Hasonló álláspontot foglal el Ernest Bassermann német birodalmi képviselő és jelenleg őrnagy a német hadseregben, ki háborús élményeit és tapasztalatait a bécsi Zeit-ben közölte. Ezt

¹⁾ Die Polen und Russland. Grenzboten 1914. Nr. 41.

²⁾ Zur Polenfrage. (Die Neue Rundschau. 1915. március.)

³⁾ „Die Polen den Russen überlassen, hiesse alle Gefahren, die seit zweihundert Jahren von Russland aus Regen Preussen heraufzogen, in vergrößertem Maasstabe erneuern. Sic müssen, ob sie mögen oder nicht aus der russischen Gefangenschaft befreit und der mitteleuropäischer Staalengesellschaft, die das Ergebniss dieses Krieges sein wird angegliedert werden.“ (Neue Rundschau, 1915. január.)

írja a többi közt: «*Ein Gebot polnischer Notwendigkeit ist es vor allem, Polen aus russischen Händen zu befreien*»¹⁾ Ausztriára nézve ez életkérdés, Németország keleti határára nézve meg elsőrendű fontosságú. Helyesen fogja fel azt a veszedelmet, mely Oroszországnak nyugat felé való törekvésében rejlik. «Dem Zug — mondja — der russischen Weltmacht nach Westen muss ein Halt geboten werden». Saját tapasztalata alapján állítja, hogy az osztrák és porosz lengyelek vitézül küzdenek, amit nem szabad figyelmen kívül hagyni.²⁾ A lengyelség védőgátat alkothat az orosz áradat ellen.

Azok közül, kik a régi típusu imperialista — tehát lengyel-ellenes — iskolát elhagyták és a modern irányzathoz pártoltak, tartozik Wilhelm von *Mussow* is. Kimagasló alakja a konzervatív hivatalnok porosz világnak. Régen hakatista, ki sokat foglalkozott a lengyel kérdéssel, a lengyelekre nézve ellenséges irányban s ennek a politikának volt harcosa és hirdetője. «*Wie steht es mit Polen?*» c. cikkében («*Der deutsche Krieg*» c. vállalatban) már külpolitikai szempontból vizsgálja a lengyel kérdést. Mivel a porosz-lengyelek lojálisak voltak a háború folyamán és állampolgári kötelességeiknek eleget tettek, ez lehetővé teszi a békét a lengyelek és a németek közt s egyben Lengyelország visszaállítását. Ez azonban csak ama föltétel alatt történhetik, ha a lengyelek lemondanak a porosz uralom alatt levő lengyel földre való igényeikről. A lengyeleknek garanciát kell nyújtaniok azért amit a némeiek nekik föláldoznak, de Németországra nézve mégis előnyösebb egy őszinte és lekötözött Lengyelország, mint az orosz szomszédság.

Ezt a nézetét megismétli «*Das Königreich Polen und wir*»³⁾ c. cikkében is. hol nyomatékosan hangoztatja, hogy csak akkor támogathatják a lengyel függetlenségi mozgalmat, ha a lengyelek részéről teljes biztosítékot kapnak, hogy a porosz-lengyel területéről lemondanak és hogy azt a lengyel nép többsége elismeri.

Nem hagyhatjuk megemlítés nélkül *J. Hashagen* fontos

¹⁾ Meine Kriegserlebnisse. Zeit, 1915. május 23.

²⁾ „Wackerund tapfer haben sich die deutschen und die österreichischen Polen geschlagen, das soll ihnen nicht vergessen sein und viele Sympathien für unsere gerechte Sache haben wir bei den russischen Polen gefunden.“
1.7. ott.

³⁾ Das grössere Deutschland. 1915. 33-ik szám.

cikkét,¹⁾ mely kimutatja a porosz-lengyel politika összefüggéséi Bismarck oroszbarát politikájával és a megváltozott viszonyokra való tekintettel a lengyelekkel szemben enyhébb politikát kíván, mert a háború folyamán lojálisak és hűek maradtak.²⁾

Ez az igazságosabb felfogás általában a lengyel kérdés fontosságának helyesebb felismerése mindinkább utat tör magának a német hírlapirodalomban.

Dr. Emil Daniels «Die Polen» c. cikkében³⁾ azt írja, hogy a porosz lengyelpolitika «nach aussen hin . . . (den Deutschen) *manchen grossen Schaden* gebracht hat». Valamivel lejjebb pedig: «Gewiss haben wir gegen unsere polnischen Mitbürger *Härten und Ungerechtigkeiten begangen*».

A porosz országgyűlésen elhangzott lengyel vita alkalmából azt írta a *Frankfurter Zeitung*, hogy a lengyelek ígéretet kaptak arra nézve, hogy mindaz, ami ebben a lengyelpolitikában gyűlöletes és kicsinyes volt, «die erbitternde Methode der Nadelstiche und der Schikanen» az a háború után nem fog többé előfordulni.⁴⁾

A *Kölnische Volkszeitung* nagyon magasztalokig ír a lengyelekről, kik oly vitézül küzdenek s kik annyit áldoznak; ép azért igazságosságot kíván velők szemben. «Im oesterreichischen Heere gehören die polnischen Regimenter zu den Tapfersten der Tapferen».⁵⁾

J. Hofmiller «*Russlands Weltgrenze*» c. cikkében (Süd-deutsche Monatshefte) elismeri, hogy Oroszország ereje a legna-

¹⁾ J. Hashagen. *Die Poknfrage und die äussere Politik*. Die Hilfe. 1915. 17-ik szám és Polen, 1915. 24. sz.

²⁾ „Der Krieg zeigte, dass sich die preussischen Polen zum ersten Male mit völliger Loyalität der Regierung und den Militärbehörden zur Verfügung stellten: denn es ging gegen Russland, den Todfeind der Polen. Es ist selbstverständlich, dass diese Loyalität der Polen die preussische Polenpolitik herabmindern wird.“

³⁾ Preussische Jahrbücher 1915. április. Polen, 1915. 27. sz.

⁴⁾ Frankfurter Zeitung, 1915. március 10. Polen, 1915. 13. sz.

⁵⁾ So muss die Gerechtigkeit und die Achtung die das deutsche Volk jeglichem idealen Streben eine Opfermut entgegenbringt, den grossen Irrtum und das schwere Unrecht vernichten, die in der Abneigung gegen die Polen liegen. Ein herzliches Mitgefühl dem Volke, Gerechtigkeit seinen Idealen und die Deutschen werden es auch vom politischen Standpunkte aus nicht zu bereuen. Die neue Stimmung wird und muss kommen. Polen, 1915. 6. szám.

gyobb veszedelem Németországra nézve s ez ellen csak úgy lehet védekezni, ha a nemorosz nemzetiségek, mint a lengyelek, finnek stb. függetlenségi törekvéseit támogatják.

A *Die grosse Zeit* (1915. 2. sz.) «*Polens Schicksal*» c. cikke azt írja, hogy az összes változások közt, amit a háború elő fog idézni, egy sem oly fontos és döntő jelentőségű Németország, Ausztria és Magyarország meg Oroszország jövőjére nézve, mint az «ob Polen wieder hergestellt werden wird und in welcher Art und welchem Umfang».

A *Magdeburger Zeitung* (1915. márc. 2.) «*Russen und Polen*» c. cikkében azt írja, hogy a lengyel kérdésből, melyet eddig csak belügynek tekintettek, most a legnehezebb külpolitikai probléma vált. De úgy látszik, hogy ezt a kérdést ügyetlen kezekkel akarják intézni (mit ungeschickten Händen anzufassen im Begriff ist). A németek nem ismerték jól az orosz-lengyelországi viszonyokat s ez sok félreértésnek és helytelen felfogásnak lett okozója. A helyzet helyes felismerése a német-lengyel viszony irányváltozását fogja előidézni.

Nem terjeszkedhetünk ki arra a számos cikkre, mely még a lengyel kérdéssel foglalkozik, csak *Delbrück-wak* a legújabban megjelent cikkét, «*Die Rede des Reichkanzlers und die Zukunft Polens*»¹⁾ akarjuk megemlíteni, mely a szerző állásánál és politikai befolyásánál fogva nagy jelentőségű.

Delbrück a kancellár beszédével foglalkozva, sorra veszi azokat a lehetőségeket, melyek a lengyel kérdés megoldásánál előfordulhatnak, de a saját véleményét nem mondja ki határozottan.

A kancellár beszédében a német politika jövő programját látja, mely a kisebb nemzetek védelmét akarja s főleg a lengyel nemzetnek akar szerencsései!) jövőt biztosítani. Delbrück dacára annak, hogy nem barátja a lengyeleknek, régóta ellenezte a lengyelek és dánok elnyomását, mert ezt német szempontból eredménytelennek és a nemzetközi politika szempontjából károsnak tartotta, mivel a német prestige erkölcsi értéke sokat szenved általa.

Milyen legyen a jövő lengyel állam? kérdi.

¹⁾ Preussische Jahrbücher, 1915. szeptemberi füzet.

Az osztrák lengyelek a *Lengyel Királyságnak Galíciához való csatolását* akarják Habsburg jogar alatt. Ha ez egyszerű hozzácsatolással történék, az német szempontból elfogadhatatlan volna, mert a 12 millió új lengyel lakos oly túlsúlyt adna a szláv elemnek, hogy a németek megszűnnének Ausztriában szerepet játszani. Megfelelőbb volna szerinte *trialisztikus Habsburg-birodalom* létesítése, melyben a Lengyel Királyság Galíciával együtt oly államot alkotna, mint Magyarország. Ez esetben az osztrák németek többségijén volnának s a lengyelek Habsburg uralom alatt lévén, nem folytathatnának németellenes politikát. Igaz, hogy ennek a megoldásnak is volnának hátrányos oldalai, úgy Ausztriára, mint Németországra nézve. Ausztria méltán tarthatna a kifejtett lengyel királysági ipar versenyétől. Német részről viszont bizonyára szemrehányást tennének, hogy önálló Lengyelországnak alkotása akár Habsburg uralom alatt, akár bármi más formában irredenta mozgalmat idézne elő Poroszország lengyel lakosai közt. Delbrück maga nem tart ettől a veszedelemtől, mert szerinte a lengyelek és németek elhelyezkedése olyan, hogy négy millió lengyel nyolc millió némettel lakik keverten, ami már magában véve is megnehezít minden irredenta mozgalmat. Különben is a porosz-lengyelek általánosságban meg vannak elégedve anyagi helyzetükkel és ha a germanizáló politika megszűnik, az irredenta veszedelem a minimumra száll le. Különben is, — mondja Delbrück — az igazi lengyel irredenta törekvés nem nyugatra, hanem keletre törekszik Litvánia, Volhynia és Podolia felé. Ha ezek a területek orosz kézben maradnának, akkor folytonos súrlódás tárgyát képeznék a lengyelek és oroszok közt. Ez ugyan egyrészt előnyös volna a németekre, másrészt azonban összeütközésre adna alkalmat, amit a németek nem kívannak.

Teljesen független lengyel államot a német érdekek szempontjából nem tart megengedhetőnek. *Conditio sine qua non* a Habsburgokkal való dinasztikus kapocs, vagy valami *ellenőrző viszony Németország részéről* (eine kontrollierende Verbindung).

Más megoldások közül *kizártnak* tartja a *Lengyel Királyság felosztását Németország és Ausztria közt*, mert ez halálos gyűlöletet keltene a németek irányában s éles ellentétben állana a kancellár beszédével. Nagyon messzemenő feláldozása volna a né-

met érdekeknek az, ha a *Lengyel Királyságot a maga egészébe) engednék át Auszriának*. Politikai és gazdasági szempontból előnyös volna a *Lengyel Királyságnak Szászországgal való perszonáluniója*. Előnyös volna végül oly megoldás is, mely *Auszriának a Királyságot, Németországnak a balti tartományokat adn a kownói és suwalkii kormányzóságokkal*. Ez arra kényszeríteni Oroszországot, hogy székhelyét Moszkvába helyezze át, ami főázsiai állammá tenné.